

Károlyi Sándor építkezései az erdődi várban

TERDIK Szilveszter

Dolgozatomban a történeti Szatmár megye talán legismertebb birtokosának, gróf Károlyi Sándornak (1669–1743.) a megbízásából és felügyelete alatt zajló építkezések közül az erdődi vár újjáépítését ismertetem. Művészettörténeti kutatásaim során figyeltem fel a Magyar Országos Levéltárban őrzött Károlyi család nemzetségi levéltárának rendkívül jó forrásadottságaira, melyben számos, az uradalmak 18. századi építkezéseire vonatkozó okmány maradt fenn, különösképpen Károlyi Sándor idejéből, aki kortársaihoz, és utódaihoz képest is nagyon lelkiismeretesen irányította a birtokain folyó munkálatokat.¹ Uradalmait rendszeresen végiglátogatta, távolléte idejére aprólékos, sok másodrangúnak tűnő részletre is odafigyelő, írott utasításokat (memorialék, instructiók) hagyva alkalmazottainak.² A szorosan személyéhez kötődő források közül ki kell emelnünk a napi rendszerességgel vezetett naplóit, melyekben gyakran csak címszavakban, de az építési munkálatokról is megemlékeznek.³ Sok, építkezésre vonatkozó adat a családtagjaival, vagy éppen alkalmazottaival folytatott levelezésében is fellelhető. A családi levéltárban gyakran megtalálható az épületkutatásokban megszokott források nagy mennyisége is: szerződéses a mesterekkel, számadások, majd a kész épületek tanulmányozásához fontos és sok részletről tájékoztató inventáriumok. Néhány esetben épülettervek, rajzos instructiók is ránk maradtak.⁴

A kutatás egyrészt a barokk kori forrásanyagot teszi hasznosíthatóvá egy újabb régészeti feltárás számára, hiszen a 18. században még számos középkori részlet fellelhető volt; másrészt megkísérli a barokk kor építettőjének és megrendelőjének szempontjait is bemutatni, mivel úgy tűnik, hogy gyakran nagyon tudatosan fogtak a korábbi épületek rendbetételéhez, nem ritkán család- vagy nemzettörténeti szerepüket hangsúlyozva, a folytonosság megőrzésének, vagy új hagyomány teremtésének az igényével.

A vár a középkorban

Erdőd az erdélyi Bükk-hegységben található, királyi erdőkre felügyelő ispánság központja volt a 13. században és a 14. század első felében. 1394-ben már biztosan a román eredetű, Nagy Lajos uralkodása alatt Moldvából visszatért Dragos vajda unokái, Szász fiai kapták máramarosi birtokaik mellé, akik az akkori birtokközponttól, Béltekről már Béltekinék nevezték magukat.⁵ Szásznak csak ez a két fia, Balk (+1404) és Drág (+1400) tudott még a következő században is fennmaradó családot alapítani. Drág unokája Miklós (1434–1480) a 15. század közepén Drágfinak nevezte magát, és a családnak ez az ága a továbbiakban ezt a kettős, Bélteki Drágfi nevet használta. Balk fiai utód nélkül haltak el, így a 15. században magva szakad ennek az ágának.⁶ Miklós fia és unokája, a család tekintélyét és vagyonát tovább növelték, Drágfi Bertalan (1447–1501) erdélyi vajda, János (1494–1526) pedig országbíró, zászlósúr, aki a mohácsi csatában vesztette életét, szintén az ország bárói között foglalt helyet.⁷

A vár a mezővárostól északra, a régebben Kiserdődnek nevezett rész felett, a Bükk-hegység egyik nyúlványán, annak a síksággal határos peremén fekszik, ahonnan kitűnő kilátás nyílik mind

¹ Az 1760 és 1793 közötti évekre, valamint a 19. század elejére vonatkozóan azért is van sokkal kevesebb forrásunk Éble Gábor szerint, mert az 1880-as években Károlyi Tibor megbízásából egy hozzáncmértő levéltáros leselejtezte a gazdasági irattár nagy részét (mintegy kétvagonnyi iratot), amiből nagyon keveset mentettek át a család nemzetségi levéltárába. Éble Gábor megjegyzése az olesvai kápolnáról szóló iratok gyűjteményében. MOL K. cs. Lt. P 1507, 18. d. 261/d.v.

² Ezeket főképp Éble Gábornak az 1880-as években készített iratmásolataiból írtam át, mert Károlyi Sándor autográf kéziratai gyakran nehezen olvashatók. MOL K. cs. Lt. P 1507. Eredetiek: P 1501.

³ Kiadásai: SZALAY 1865. Nincs meg minden év anyaga. Szalaynál: 1669–1698, 1703–1707, 1726–1735, 1740. Később előkerült még néhány részlet: 1698–1703. (kiadta: PÁSZTOR 1945), 1725. év (kiadta: ÉBLE 1902).

⁴ MOL K. cs. Lt. T 20. Részletes hivatkozások az egyes emlékeknél.

⁵ MAKSAI 1940, 88, 134. ENGEL 1996, I, 187. A Szász fiak 1365 után telepedtek Máramarosba, azt követően, hogy a szintén Magyarországról érkező Bogdán vajda miatt teljesen kiszorultak a hatalomból. MIIIÁLYI 1900, 56–59, GYÖRFFY 1998, 118–119.

⁶ Családfát közöl: NAGY 1858, II, 380–381. Ezt több ponton módosítja: ENGEL 2001.

⁷ A család tagjai a 14. század végétől ispáni és sok egyéb tiszteret is betöltenek, egyre közelebb kerülve a bárósághoz: ENGEL 1996, I. Mátyás alatt már a bárók közé számítanak, amit II. Ulászló alatt megerősítenek: ENGEL 2003, 38, 46, 52. 1498-ban kapták az örökös bárói címet, bár ők már régen a mágnás családok közé tartoztak: KUBINYI 1988, 152.

Nagyerdődre, mind pedig a vár előtt haladó útra.⁸ Valószínűleg az egykori erdőispánnak is lehetett itt már valami erőssége, de egyáltalán nem biztos, hogy ezen a helyen, hanem inkább a plébániatemplom közelében. A későközépkori vár építésére 1456. szeptember 20-án V. László király adott engedélyt bélteki Drágfi Miklósnak és Sandrinus fia Mihálynak, hogy Szatmár megyei *Erdüwd* nevű birtokukon, vagy annak környékén, fából, vagy kőből való várat (*castrum*), illetőleg erődítményt (*fortalitiüm*) emelhesse, és azt tornyokkal, falakkal, árkokkal és más védőszerekkel láthassák el, használhassák ök és utódaik, de a királyi engedélyben kikötötték, hogy nem szabad azt az ország lakói kárára és rovására felhasználniuk.⁹ A Drágfi család a mezőváros mellett, az áthaladó utak találkozási pontjához közel nem egyszerűen védelmi, hanem inkább reprezentatív, uradalmi, igazgatási központot kívánt létrehozni,¹⁰ mivel az erdői vár formája és elhelyezkedése alapján inkább a korszakban megjelenő, nemesi erődített központok, az ún. *castellumok* csoportjába sorolható, mintsem a szűkebb értelemben vett várakéba.¹¹

Úgy tűnik, hogy az építkezés az engedély dátumához képest jóval később kezdődött, mivel az 1545-ös családi feljegyzések szerint Drágfi Bertalan 1487-ben, Szent György oktávája után kezdett a vár „csinálásához”.¹² Nem tudjuk, hogy ezen a helyen korábban is állott-e már a családnak valamilyen udvarháza, de valószínűleg a család jóval korábban kezdődött birtoklása késztetett arra némely szerzót, hogy egy kisebb várral, mint előzménnyel számoljon.¹³

A vár középkori formájára vonatkozó szórványos adatokat Balogh Jolán már összegyűjtötte.¹⁴ A már említett 1545-ös feljegyzés alapján biztosan állítható, hogy voltak tornyai, sőt még a vár méreteiből is megad néhányat ez a forrás. Drágfi János a végrendeletében (1524) egy kerek tornyról is szót ejt, ahol egy hosszú szekrényben leveleit tartotta.¹⁵ Balogh Jolán szerint Drágfi János már át is építette a várat: „1507. után Drágffy János építkezett a váron. Ekkor faragtatta az 1507-ben kapott bárói diploma után a sárkányrend jelvényeivel díszített címerét. A címerfaragványt rajzban közölte: P. Szatmár K.: A Tisza bölcsője. Vasárnapi Újság 1864. 139. 1.”¹⁶ Nem biztos, hogy ezt az ábrázolást mindenképpen Jánoshoz kell kötni, hiszen ebben a korban a sárkányrend korábbi jelentősége megcsappant, ugyanis a címertartó sárkány már azoknál a családoknál is megjelenik, ahol a családnak nincs tagja a rendben, ezért nem zárható ki, hogy a Drágfiak használták már a bárói diploma átvétele előtt is.¹⁷ Szathmáry Károly egyébként nem az eredeti kő után, hanem annak barokk festett másolata nyomán készítette rajzát, amit ugyan nem mond meg világosan,¹⁸ de másképp nem nagyon lehetett, mivel az eredeti címerkő már 1739-ben összetört állapotban volt, ahogyan egy inventáriumból kiderül, ugyanis a Károlyi Sándor hálószobája melletti kis kamrában ekképp írták össze: „Drágfy címere régi, fehér kőre ki meczve, melly is már öszve töredezett dirib darab. Azon kívül hozzá tartozandó ednehány darab virágos meczett kövek.”¹⁹ Károlyi Sándor minden bizonnyal a kőcímer alapján festette meg a Drágfi címet az újjáépített barokk vár egyik szobájának falára. Balogh Jolán később Drágfi Bertalan kapcsán is említ egy 1492-re datált építési emlékkövet Erdődről, amelyen „renaissance felfogás nyilvánul meg”, de nem derül ki, hogy ez az 1943-as művében még egyáltalán nem említett darab, egy eddig ismeretlen kő lenne, vagy csak az eddig 1507-esnek tartott címerkő új datálása történt meg.²⁰ Mindenesetre az inventárium megjegyzése, ami a kövön látható virágfüzérekre utalt, egykor a közeli Nagyecsed várát díszítő, 1484-es címerkőre emlékeztet, amelyen a Báthoriak sárkánnyal övezett családi

⁸ Kubinyi András is számba veszi a központi helyek között Erdődöt, amely az általa felállított szempontrendszer alapján kevésbé jelentős helyeknek számít, de Krasznabélteket a 15. század végén és a 16. elején biztos megelőzte: KUBINYI 2000, 61, 67.

⁹ MOL DI. 15.102.

¹⁰ A korszak főúri rezidenciáinak jellemzőit újabban összefoglalta: FELD 2004, 47–78.

¹¹ A castellumok számára kiadott engedélyekben gyakran a *castrum* és *fortalitiüm* szópáros szerepel, mint a Drágfiaknak adott példányban is. FÜGEDI 1985, 80–81. KOPPÁNY 1999, 141–142.

¹² HORVÁTH 1898, 566.

¹³ BOROVSZKY 62.

¹⁴ BALOGH 1943, 224.

¹⁵ HEGEDÜS – PAPP, 1991, 94.

¹⁶ BALOGH 1943, 224. Azóta előkerült a 20. század eleje óta lappangó, Drágfi Györgyöt és Jánost báróvá nyilvánító 1507-es címereslevél, amelyen már a két összetekeredett nyakú és farkú sárkány szerepel címertartóként, amit apjuk még nem alkalmazott pecsétein. A címereslevél: MOL DI 108. 128. NYULÁSZINÉ 1996, 109, NYULÁSZINÉ 1999, XXXIV. Tábla, 116, 234.

¹⁷ LÓVEI 1987, 155.

¹⁸ „Én pedig a közlöttem az erdői várpalota faláról személyesen másoltam.” SZATHMÁRY 1864, 139. Hogy nem középkori kőről készítette a másolatát, a kígyók fején ábrázolt zárt, barokkos korona is megerősíteni látszik.

¹⁹ MOL K. cs. Lt. P 397 Acta Oec. 99. csomó. Számadások (1739–1829) 42v.

²⁰ BALOGH 1985, 210.

címerét örökítették meg, valószínűleg mintegy építési emlékköként.²¹ Még közelebbi párhuzam lehetett az a fehér márvány címerkő 1484-ből, amelyet később a nyírbátori Szent György templom kapujának lunettájába helyeztek.²² Az erdői vár tisztítása során egy kétfelé tört címerkövet is találtak, melyen szintén kétféjű sárkányok voltak, de nem a Drágfi címerrel. Bartha Pál 1727-ben Károlyi Sándornak írta le a leletet, és megemlítette, hogy egy másik, díszítetlen, MCCCCXVIII-as évszámmal ellátott kő is előkerült, ami arra utalhat, hogy valóban kell egy 16. századi átépítéssel számolni.²³ A címeres és az évszamos kő viszonyát ma már nemigen lehet tisztázni.

A vár középkori formájáról a barokk átépítést kísérő, az építkezés ütemét szabályozó, főképp Károlyi Sándortól származó instrukciók és memorialék elszórt utalásai, az udvarbírók jelentései, valamint a vár 18. századi építési tervei és felmérési rajzai alapján alkothatunk fogalmat. Noha a 16. századi feljegyzés is közölt méreteket, miszerint az „koe falanak magassagath hatwan sengnere, az szelesseggeth harmintz sengnere, az thornyokoth nyolchyan sengnere, az kapw szelesseget neg sengnere.”²⁴ A sing, vagy másképpen rőf, Bogdán István szerint 60 és 80 cm között mozgott, a királyi sing 61,9, az erdélyi pedig 62,2 cm volt.²⁵ Ha esetünkben 62 cm-rel számolunk, akkor eléggé valószínűtlen méretek jönnek ki (36, 12, 50 m). Egyedül a kapu esetében felmerülő közel 2,5 m tűnik hihetőnek.

Már Károlyi Sándor korából is maradt ránk néhány, a vár újjáépítéséhez készített alap- és homlokzatrajz. Az előbbieik közül különösen fontos az a be nem fejezett, a vár déli traktusának részleteit mutató példány, (1. kép) amelyen jól látszik, hogy a DNy-i kerek torony még nem állt, az emeletre pedig szűk csigalépcső vezetett. Egy másik alaprajzon (2. kép) a vár többi szárnya is föl van mérve, de a főhomlokzat külső fala pontatlanul van ábrázolva. Ezen a rajzon a teljesen új falakat sárga színnel jelölték, de mivel az építkezés már néhány éve folyt, nem biztos, hogy az összes többi falnak középkori előzménye is lett volna. Sokkal pontosabbak viszont a század vége felé, Bajuszi Ignác mérnök által készített rajzok. Idővel ugyanis a divatjamúlt barokk várat is szerették volna átépíteni, a tervezést a meglévő állapotok felmérése előzte meg 1783-ban. Ekkor készült el a vár pontos, színezett főhomlokzati rajza, ugyanazon a lapon, közvetlenül alatta pedig az épület első emeleti alaprajza szerepel, de a végső tisztázására már nem került sor, vagyis a ceruzarajzot nem húzták át tollal, ezért néhány részlet nem értelmezhető egészen pontosan (6. kép).²⁶ A földszintről is maradt fenn két ceruza alaprajz, amelyek sajnos szintén nincsenek rendesen letisztázva.²⁷ Számunkra pedig éppen ez utóbbiak nyújtanak több információt a feltételezett középkori állapotokról. A barokk korban fennálló, enyhén szabálytalan, négyszög alaprajz ugyanis biztosan az eredeti méreteket és formákat tükrözte. Erre utalhat az északi oldal külső falában tapasztalható kis törés, a keleti szárny (granarium) különösen vastag falai, keskeny ablakaikkal talán egészen az első emeletig középkoriak voltak. Ugyancsak középkori előzményekre utal a déli oldal közepén kiugró, meglehetősen vastag falú kaputorony, ráadásul ezeken az alaprajzokon még jelölik a külső és belső kapuk szarköveit, melyekről Károlyi Sándor meg is mondta, hogy eredetiek.²⁸ Középkori vonásnak tűnik a kaputorony két oldalán a 18. században is fennmaradó asszimetria, a nyugati oldal előrébb ugrott a keletinél, (amit az 1783-as átalakítási terveken ki is küszöböltek). Középkori alapokon állhatott a nagy, a barokk forrásokban csak „réginek” nevezett kerek torony, amely mintegy érintőlegesen csatlakozik a keleti hosszanti szárny falszövévéhez.²⁹ Ennek párját építtette meg Károlyi Sándor a vár DNy-i sarkára, amelyet teljesen újra

²¹ MAGYAR 1978, 13. kép

²² ENTZ – SZALONTAI 1969, 37. kép Lővei Pál szerint éppen a Báthori sárkányos címerek teremtették meg a Báthoriakkal valamilyen rokonságban lévő családok között a „sárkányos” divatot. LŐVEI 1987, 151. Drágfi Miklósnak az első felesége Báthori Katalin volt!

²³ Bartha Pál 1727. aug. 19-én írt levelében: Függelék 2.2.2.

²⁴ HORVÁTH 1898, 566.

²⁵ BOGDÁN 1978, 106, 115–117.

²⁶ Ignatius Bajuszi munkája. MOL K. cs. Lt. T 20.99/4.

²⁷ MOL K. cs. Lt. T 20.99/6–7. Ezek közül az utóbbi kerül itt közlésre (7. kép). A többi rajz, melyek különböző, átépítési javaslatokat fogalmaznak meg, nem csak a homlokzati, hanem természetesen az alaprajzi formákban is eltéréseket mutatnak: MOL K. cs. Lt. T 20.99/1: átalakított főhomlokzat, alatta az emeleti szint alaprajza. MOL K. cs. Lt. T 20.99/3: ceruza alaprajz, az emeleti szint átalakított változata. MOL K. cs. Lt. T 20.99/2. Színezett homlokzati, átalakítási terv, alatta emeleti alaprajz. MOL K. cs. Lt. T 20.99/5: átalakított emeleti szint, ceruzarajz. MOL K. cs. Lt. T 20.98/1–2. Ezek is színezett átalakítási tervek: az elsőn emeleti, a másodikon főhomlokzat, alatta földszinti alaprajz. Az új falakat rózsaszínnel jelölik. Ezt a tervet Károlyi József készítette Dom Flórián váci piarista tanár számára. A tervet ismerteti és közli: VOIT 1964, 260, 251. kép.

²⁸ Memoriale 1729. jan. 17. MOL K. cs. Lt. P 1507 18. d. 397r. (Függelék 1.2).

²⁹ Talán erre vonatkozik Károlyi Sándor 1728. jan. 13-án Erdődön, Bartha Pálnak tett utasítása: „...nem csak a kerek

kellett alapoztatnia.³⁰ Hogy némely torony még elég magasan állt az építkezés megkezdésekor, arra Károlyi Sándor utal, amikor Károlyból rendeli ki a kőművest, hogy bontson vissza belőlük, mert az esetleges omlások az új építményeket fenyegethetik.³¹ Középkori pincére és oldalfalakra épült rá a nyugati granarium is, a barokk újjáépítéskor ezen a részen jelentősen visszabontották a falakat. Ugyancsak középkori falakat használtak fel az északi szárny kiépítésekor, az ÉNy-i és az ÉK-i tornyok elég magasan állhattak, így a konyhatoronynak legalább az első emeletig meg is hagyták a falát.³² Az ÉK-i torony előtt az udvar sarkában található kút szintén középkori eredetű, melynek kitisztításáról Károlyi Sándor rendelkezett. Úgy tűnik, hogy a felsőbb palotákat kívülről lehetett megközelíteni a kaputorony közelében lévő „ambitus”-on keresztül, amit az új belső lépcső elkészülte után törettek le.³³ A várát minden oldalról övező vizesárok szintén középkori eredetű. Az újkorban az északi oldalon elterülő vadaskertnek³⁴ is megvannak a középkori előzményei, elődjéről a vár császáriak kezére kerülése kapcsán Istvánffy is megemlékezik. Ezek alapján a mezőváros felé magasodó, legalább három vagy négy tornyos, négyszög alaprajzú, vizesárokkal övezett vár képe bontakozik ki előttünk, melyet minden bizonnyal, a barokk állapotokhoz hasonlóan majorsági épületek, malmok, vadaskert stb. öveztek.³⁵ Drágfi János végrendelete alapján a vár népeiről is lehet fogalmunk, hiszen népes családja mellett itteni tisztviselőiről, familiárisairól, a várban lakó ifjakról is megemlékezett.³⁶

A Drágfiaknak ebben az időben több erődítés is volt a kezén (Kővár, Csehi, Súlyomkő), melyek közül kettő inkább várnak (Súlyomkő, Kővár), Csehi pedig Erdőddel együtt, a család reprezentációjában is fontosabb szerepet játszó castellumnak tekinthető. A család kihalása rövidesen a vár pusztulását is maga után vonta, amely többet nem is épült újjá, a 16. és 17. század további háborúiban hadi jelentőséggel sem bírt.

A vár ostroma

Mivel Erdőd még a királyi Magyarországon, de Erdély határán feküdt, jelentősége a 16. század második felében nőtt meg, sorsát a formálódó fejedelemség és a királyi Magyarország, Miksa és János Zsigmond közötti konfliktus pecsételte meg. 1545-ben halt meg Drágfi Bertalan fia Gáspár, akinek az özvegye rövidesen nőül ment ecsedi Báthori Györgyhez. Hamarosan a még serdületlen kis Drágfi örökös is meghalt, így az uradalom a koronára szállt volna, de az időközben Izabellához pártolt Báthori György megszerezte az örökösödési jogot, és a hatalmas birtokok az övéi lettek. Ez az esemény szolgáltatott okot a közelben levő császári csapatoknak, hogy az uralkodó nevében elégtételt vegyenek, Schwendi nevű vezérük irányításával hamarosan el is foglalták a várat.³⁷ Istvánffy úgy tudja, hogy Báthori megalkudott Schwendivel, és a császári hűségre való visszafogadás fejében az Erdődön levő kincseit átengedte a császári erőknél, míg a többi várába széthordott javakat megtarthatta. Miután a császáriak elfoglalták a várat, a benne levő kincsek és felhalmozott termények, de még a vadaskert is, melynek kerítését lerontották, a kapitányok prédája lett.³⁸

---

toronynak fennálló követ szedjék le a télen, hanem a kapu mellett való kő falat is, kár nélkül rontsák le a mostani tisztított háznak külső faláig.” K. cs. Lt. P 1507 18. d. 343r.

³⁰ Memoriale Erdőd, 1736. febr. 11. K. cs. Lt. P 1507 18. d. 567r. (Függelék 1.4).

³¹ Károlyi Sándor Horváth Györgynek Nagykarolyból: (Károlyban a piarista prov. szobáját stukkózzák meg építik) „... a kőműveseknek semmi munkájuk nem léssen itten, hanem akiket Csacsala választ maga mellé azokkal küldessék Erdődre hogy ottan a két nagy torony ruderáit szedjék le és törjék le, hogy kárt ne tegyenek az új épületben.” K. cs. Lt. P 1507 18. d. 350v. Elképzelhető, hogy itt az előbb említett nagy kerek toronyról, és a kaputoronyról lehet szó, mert ekkor még csak ezeken a részekon húzzák az újabb emeleteket.

³² Bartha Pál levelei: Függelék 2.2.

³³ A legtöbb építéssel kapcsolatos utasítást a Bartha Pálnak címzett memoriale tartalmaz. Károly, 1729. jan. 17. K. cs. Lt. P 1507 18. d. 393r. – 397v. (Függelék 1.2.)

³⁴ I. Katonai felmérés, (1785–1783.) XXX. Col. 12. sect. PÓK 1998, 84. „Dámvadasi kert” Második katonai felmérés Section 12mo 47. Colonne Nro XLVIII. Hadtörténeti Múzeum, Térképtár

³⁵ A vár és város környezetéről így írnak 1620-ban: „In territorio Nagy Erdődiense, sub Arci diruta Erdőd habitur una magna Piscina, olim piscibus abundans, nunc autem disolata. Item preaggerem eiusdem piscina habetur mola una, qua saltem verno tempore et plurioso vertis solet. Sub eadem Arcem diruta est unum pratum producens Foeni Orgias Viginti, aliquando plus minus. [...] Habitur etiam sylvia querina satis magna etc. Conscriptio nova universorum bonorum quae de praesuti ad Arcem Zathmar possidentur die 28. decembris Anno 1620 facta.” MOL K. cs. Lt. P 392. 35. fiók. Lad 33. No.9. 4r.

³⁶ HEGEDŰS – PAPP 1991, 93–94.

³⁷ Az eseményekről beszámol Forgách Ferenc (+1577) is, aki meglehetősen nagy ellenszenvvel beszél Báthoriról. Műve eredeti címe: *De statu rei publicae Hungariae Ferdinando, Johanne, Maximiliano regibus ac Johanne Secundo principe Transylvaniae Commentarii*. Teljes szövege 1866-ban jelent meg Pesten Toldy Ferenc kiadásában. FORGÁCH 1982, 235–236.

³⁸ Istvánffy Miklós (1538–1615) részletesebben követi az eseményeket. Művét, *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV* címmel először Pázmány Péter adta ki 1622-ben Kölnben. ISTVÁNFY 2003, 371–372.

A császár és János Zsigmond között végülis nem jött létre békemegállapodás, ezért az utóbbi nem nézte jó szemmel, hogy a császáriak sorra birtokukba veszik ÉK-Magyarország várait, amelyek a szultán szerint az erdélyieket illették volna. János Zsigmond a törököket hívva segítségül válaszlépésre szánta el magát, és az erősségek ostromára indult. Seregei, az erdélyiekből és törökökből álló csapatok, Szatmár sikertelen ostroma után érkeztek Erdőd alá. Schwendi ugyan küldött némi segítséget a várba, és továbbit is ígért, de az ostromlók sem ténlenkedtek: egy éjszaka alatt a kihajtott paraszttal ágyúállásokat építettek³⁹ és a vár ágyúzásához kezdtek, másnap pedig a környék épen maradt termőföldjeit pusztították el. A törökök elégedetlenek voltak az erdélyiekkel és az ostrom hatékonyságával, ezért megparancsolták, hogy a várat „szüntelen éjjel-nappal az vár törésére golyóbisokkal belövődözzenek s az kőfált lerontanák.” Az első ostromban a német-magyar védők hősiességgel ellenálltak és a török vezérnek, Haszonnak, Kurt nevű rokonát is megölték, akit ez annyira felbőszített, hogy megfogadta: addig el nem megy, amíg bosszút nem áll. Mind a két oldalon súlyosak voltak a veszteségek, a várvédők kapitányai és az ostromló erdélyi magyarok vezére is elesett, de Schwendinek sikerült még egy 200 fős kis sereget beküldenie, ami csak tovább bőszítette a törököket. A következő ostrom előtti éjjelen a vár árkat az ostromlók vesszőkkel feltöltötték, amit a védők viszont sikeresen aláaknáztak, sokat pusztítva az ellenségéből. Végülis a nagy veszteségek után az ostromlottak a szabad elvonulás fejében a vár feladása mellett döntöttek, melyet persze a törökök bosszúvágyukban nem tartottak meg, és a kivonulók nagy részét kardélre hányták. „Ilyenképpen Erdőd [1565.] Szentivány havának első napjától fogvást Kisasszony havának ötödik napjáig az mieinktől erősen tartatván az várbeli német vitézeknek elrémülésével s kétségbeesésével az ellenség kezében esék, kiktől fundamentomáig rontaték s annakutána osztán soha meg nem építették.”⁴⁰ A vár ezek után tényleg jelentőségét veszítette, ezért 16–17. századi ábrázolásai, felmérései sem ismertek.⁴¹

Újjáéledés Károlyi Sándor idejében

Erdőd visszaszállt a koronára, míg a 17. század folyamán a többi Drágfi birtokra más családok nyertek jogokat, így az egykori hatalmas Drágfi örökség is szétaprózódott, az egyes uradalmak faluösszetétele megváltozott. Erdődön 1662-ben Károlyi László (Sándor apja) szerzett szőlőt, melyre királyi adományt is nyert. 1676-ban kincstári uradalomnak számított még Erdőd, amelyet 1708-ban II. Rákóczi Ferenc adott el Károlyi Sándornak 2000 arany fejében. Károlyinak további anyagi áldozatok árán a szabadságharc leverése után is sikerült megtartania az új szerzeményét, 1720-ban már királyi adománylevelet is nyert rá.⁴²

Az 1708-as Urbáriumban azt írják, hogy a városban: „Serföző ház, vám, udvarház, castély, majorház és egyéb külső alkalmatosságok nincsenek, s. nem is voltak, hanem Sóson major ház volt, ott szántottak és vetettek valamikor régen.”⁴³ Ezért is furcsa, hogy a gazdasági iratok között egy olyan inventárium is fenmaradt, amely a lapok külső borítóján szereplő írás szerint „1702/03, ad Erdőd” készült. Ebben egy emeletes házat írnak össze, melynek kápolnája és néhány palotája van, egyik tornyos tetejű. Valószínűleg ez az inventárium nem Erdődön készülhetett, hanem vagy az ekkor már létező szatmári, vagy inkább olcsvai házra vonatkozhat.⁴⁴

Károlyi Sándor figyelme valójában csak a '20-as években fordult Erdőd felé, hiszen a '10-es években bérbe adta Eötvös Miklós viceispánnak. 1721-ben már néhány, a vár környékén lévő pincét is megtisztítottak, majd számbevették a még helyreállítható dolgokat is: „Erdődön az pusztá el hanyatott Várát Allatta ki tisztítatott Cusamat Pinczekkel, abban található Accessoriumokkal alatta való Malommal s. ahoz tartozandó apartinentiákkal, Halásztókkal Vadas kertel és Gyümölcses

³⁹ Ezekről még a Pesthy féle gyűjtésben is megemlékeznek: „1567-ben (sic) a törökök által és Betlen Farkas által ostromoltatván a Vár és a Nagy templom leromboltatott a templomnak ugyan csak teteje égett le, még most is a Mocsár nevű rét dülőbe Szakasz felől több dombok mellyek ágyu telep helyek voltak láthatók.” MIZSER 2001, 37. Az ostromhoz kapcsolódó dülőnevekre utal még BOROVSZKY 62.

⁴⁰ ISTVÁNFY 2003, 381–384. Az ostromról röviden beszámol Forgách is, a németeket okolva a vár feladásáért. FORGÁCH 1982, 236–237. Bethlen Farkas (1639–1679) úgy tudja, hogy a vár aug. 2-án esett el, de valószínűleg Istvánffy-nak van igaza, és aug. 14-én történt meg a bevétel. Művének eredeti címe: *Historia de rebus Transylvanicis I–VI*. Teljes szövegét először Benkő József adta ki Nagyszeben, 1782–1793. BETHLEN 2002, 261–262. Istvánffy szövegét idézi az erdői várral kapcsolatos tudnivalók sorában Mednyánszky Lajos is. MEDNYÁNSZKY 1808, 49.

⁴¹ BALLA 2000.

⁴² A Borovszkynál található birtoktörténeti adatokkal szemben (BOROVSKY 62.) inkább az Éble Gábor levéltári kutatásain alapuló, Károlyi birtoktörténet adatait kell elfogadnunk: KÁROLYI 1911, I, 59–61.

⁴³ MOL K. cs. Lt. P 392. 35. fiók. Lad. 33. No. 16. 8v.

⁴⁴ Érdekes egybeesés, hogy a kápolna inventáriumában Szentháromság oltárról írnak, és közel 40 év múlva az erdői vár kápolnájában is egy Szentháromság oltár állt. Inv. 1745. MOL K. cs. Lt. P 397 Acta Occ. 99. csomó. 231v.

Kertjével s. ki tisztítható több Cusamatokkal.”⁴⁵ Ugyanebből az évből ismerünk egy háztervet is, pontosabban egy alaprajzot, amelyet felirata szerint Erdődre szántak.⁴⁶ A kis kúria alaprajzú épület ha elkészült valaha, akkor a későbbi tisztartóházak és gazdasági épületek helyén, a vártól ÉK-i irányban állhatott. Erdőd jelentősége talán azért nőtt meg Károlyi Sándor számára, mert Ferenc fia ezekben az években nősült, és apja a régi családi birtokközpontot, Nagykárolyt az ifjú párnak szeretne volna átengedni, Erdődöt pedig saját maga számára kívánta kiépíteni.⁴⁷

A vár romjainak tisztítását már 1723-ban tervezték,⁴⁸ a következő évben meg is kezdték, először nehezen találva használható falakat.⁴⁹ Az év végén Károlyi Sándor erdői tisztartóját, Bartha Pált ekképpen utasítja: „11mo A vár oldala tisztítását 9 s 10 emberrel lassan lassan csak continuáltasd kezdett móddal”,⁵⁰ s egy évvel később is még csak ugyanezt ismétli meg.⁵¹ Nem csoda, hiszen Bartha Pál leveliből látszik, hogy a mezei munkák miatt nehéz volt a tisztításhoz embereket találni, különösen ha maga a tisztartó is ez utóbbit ítélte fontosabbnak.⁵² Károlyi Sándor türelmetlen volt a munkálatok miatt, ezért Pollereczky Mátyás nagykárolyi tisztartóval ellenőriztette Barthát, aki megerősítette, hogy a munkával az uradalom egyéb feladatai miatt csúsztak.⁵³ Károlyi Sándor következő év őszén így ír fiának, Ferencnek: „Erdőd vára tisztul. Nem adnám 2000 forintért, az mely pénzért erigáltam, s ma perfectióra is hozom s actu többhöz is vagyom reménységem.”⁵⁴ A tisztítás során nem csak az omladékból fellelhető építési anyagra voltak tekintettel, amikor a még használható téglákat és köveket a törmelékektől elkülönítve rakták,⁵⁵ hanem az ostromból maradt vas ágyúgolyókra is, amelyek az építéshez szükséges nyersanyagként jöttek számításba.⁵⁶ Ez utóbbi is igazolni látszik Istvánffy

⁴⁵ „Erdői Dominium Conscriptiója és Inventatiója iránt való Consideratiók. Ano 1722. die 30. Jan.” MOL K. cs. Lt. P 397. 97. csomó Számadások, 327r. A pince tisztításáról Barta Pál is beszámol: „Az vár oldalánál az kis pincze kis ajtajátul fogva az meg mutatott mód szerint néki estem vala a máris egy jó darabban hanyattam ki fele és mingyárt az ajtón belül a vár oldala felől termésköböl álló alábis úgy mint az kórakás fele mind termes kő annyi hogy a mint magát mutattya talán azon vár egészen termés áll hanlu azon felül kellett valamilent az vár oldalt rakni azon kőben a fundamentumot bé vágván Isten tuga mint vagyon de itt semmi haszon a valo kövek téglák találatnak (...) töredék borította bé azon termés követ...” Károlyi Sándornak, Erdőd, 1721. márc. 30. MOL K. cs. Lt. P 398. 4641.

⁴⁶ MOL T. 20. 227. Felirata: „Erdődy Ház Delineatiója.” Külső oldalán egy Kaplonyba szánt, hasonló jellegű ház alaprajza látható. Szintén Erdődre tervezett házak rajzai: MOL T 20.260.5–6.

⁴⁷ ÉBLE 1893, 281.

⁴⁸ Barta Pál Károlyi Sándornak, Erdőd, 1723. dec. 1. „E télen az pusza vár oldala fundamentuma ki kaparásához mire mehetek meglátom.” MOL K.cs. Lt. P 398. 4682.

⁴⁹ Barta Pál Károlyi Sándornak, Erdőd, 1724. febr. 20. „Ez előtti postára bocsátott levelemben az Csonka Vár oldala le vonásához mire vihettém emlékeztem vala, most már azon oldálnak felét éppen az várbéli házaknak külső kőfaláig vonattam le addig semmi fundamentumra nem találván egyébre az föld töltésig vonattam le úgy hogy itten Excellentiádat hozván lássa meg hogy nem egyéb lehetett töltésnél s abban hadtam, az követ sem vágatom mivel igen porló kő annyira hogy harmad része sem jó darabokban hanem csak el porlik.” MOL K. cs. Lt. P 398. 4701.

⁵⁰ 1724. nov. 7. MOL K. cs. Lt. P 1507 18. d. 210v.

⁵¹ 1725. nov. 9. „A várnak elkezdett tisztítására szakaszon 8 embert változva kikkel vonassa lefelé az földjét, ha lehet egészen tisztítsa ki ahol gazos, ahol pedig már kitesztított egésze meg a gatz rajta.” MOL K. cs. Lt. P 1507 18. d. 254v.

⁵² Károlyi Sándornak, Erdőd, 1724. nov. 12. „... az vár oldala vonása s szekerekhez való [...] s küvök csinálása s készítése telet vár s akkor leszen ideje mert most az szőlők metczéséhez fedéséhez [...] és ganéjolásához kell látni míg az föld bé nem fagy.” MOL K. cs. Lt. P 398. 4706. Károlyi Ferencnek Erdőd, 1725. jan. 20. „Az vár oldala vonása continuáltatik...” MOL K. cs. Lt. P 398. 4718., Károlyi Ferencnek, Erdőd, 1725. márc. 8. „Az vár oldalát az kő hídnak oldalátul fogva az kerekded ház körülénig le vonatott az hídnak kő rakása s oldala s úgy az töb falak mindenütt szép ép kő rakásokkal két s néhol három ember magasságnyra ki látszanak úgy hogy ha mindenütt ki tisztulna így is jó erősség lenne, már ez idén abba marad mivel az szöllő ... (munkához) kellene fogni.” MOL K. cs. Lt. P 398. 4730.

⁵³ Pollereczky Mátyás jelentése Károlyi Sándornak, 1725. dec. 20. Károly: (Erdődről, Bartha Pálról) „Lévn akkorbár az jószágnak még más dolga, az erdői vár tisztításához még akkor sem foghatott, hanem azután tett rendelést, magától úgy informáltattam.” MOL K. cs. Lt. P 1507 18. d. 264v.

⁵⁴ Erdőd, 1726. szept 15. P 1507, 16. csomó, 199r.

⁵⁵ Pl. Bartha Pálnak adott instrukcióban, 1728. jan. 13. „7mo Akképpen a vár tisztítását elkezdtedd a szerént lassan lassan continuáld. Az egész téglát külön rakásba a faragott köveket külön rakasd a dirib darab köveket is külön rakásba, és hordasd.” MOL K. cs. Lt. P 1507 18. d. 341r.

⁵⁶ Így válik érthetővé Károlyi naplóbejegyzése 1726. nov. 7-ről: „– nov. 7. [...] éjtszakára értem Erdődre. Holott 8va és nona mulatván, expedáltam Salánkra, küldvén 32, ágyugolyóbisokat idest 9. mázsa és 65 font vasat.” SZALAY 1865, I, 237. Instrukciója: 1728. jan. 13. „20. Ha Isten a Várnak belső része tisztításán által segít, az új pincze szájánál való omlást vonasd le két felől legelőbb a vár árkába eleven földig és onnat a mi kő, téglá kikeveredik azt is külön külön rakasd rakásba s ha több ágyú golyóbisok is találhatsz azokbul az illobai bányához való szopp nyilak végibe való vasakat csináltass a cigányokkal formáját hozatván Thot Mártonul.” MOL K. cs. Lt. P 1507 18. d. 343v. A vasak sorsáról: Károlyi Ferenc Pollereczky Mátyásnak, 1725. febr. 26. Olcsva: „Amely ágyú golyóbisokat Erdődrül oda (ti. salánki hámorhoz) vittek elolvasztatásában mesterkedni ha lehet olyan vasrudat belőle csináltatni az milyen mustra vagyon az én házamban fábul (148r.) négyet ha azonkívül maradna elolvasztva nagy László az stomphoz küldeni.” MOL K.cs. Lt. P 1507. I. 17. d. 154r. Barta még 1728-ban is öntet belőlük: Függelék 2.2.3.

állításait, miszerint a János Zsigmond által vezetett ostrom valóban nagyon kemény ágyúzással járt együtt.

A vár tisztítása közben persze az álló falak mellett pincéket is találtak,⁵⁷ melyeket igyekeztek megmenteni. 1727 elején a vár udvara már tiszta volt, ekkor feliratos kő is került elő,⁵⁸ majd a nyáron egy évszázamos és címeres kő jött a felszínre, amelyekről már volt szó.⁵⁹ A tisztítással párhuzamosan az újjáépítés is megindult. Az 1728 végén, valószínűleg Bartha Pál udvarbíró által készített számadás szerint a tényleges építkezés „circa finem July 1727” kezdődött.⁶⁰ Károlyi Sándor naplójegyzeteiből tudjuk, hogy az egyik várbéli magtár, *granarium*, újjáépítésére került sor leghamarabb.⁶¹ 1728 januárjában már a *granarium* berendezéséről gondoskodik, majd a fennálló tornyok és falak veszélyes részeinek bontására szólít, amivel Szent Gergely napig (márc. 12.) kell végezni, mert annál hamarabb a kőművesek úgysem jönnek meg (ti. Nagykárolyból, ahol ekkor a piarista gimnázium építése folyt). Folyamatosan gondoskodik az építőanyagok szállításáról, hogy a munka minél serényebben haladjon.⁶² A kőművesmunka vezetésével az ezidőtájt máshol is folyó építkezések irányító mestere, Csacsala lehetett megbízva, mivel az 1728-as kiadásokban így emlékeznek meg róla: „4ta- Csacsalla Paler es munkának directora fő mester és delineaor azért neki hetenként conventiójához 3 forint volt fel téve Conventiója találta a kulcsarok számadási mellett.”⁶³ Egy korábbi elszámolásból az is megtudjuk, hogy Christian volt a vezetékneve.⁶⁴ Valószínűleg Csacsala olaszos hangzású neve alapján gondolták úgy a 19. században, hogy Károlyi Sándor olasz mesterekkel tervezette a várat.⁶⁵ A delineációt, vagyis a terveket Csacsala készíthette, de Károlyi Sándor is egészen nagy szerepet vállalt az építkezésben, amint ez a tisztartók számára írt utasításaiból kitűnik. Tanácsai nagyon pontosak, az adott feladat legegyszerűbb és leggazdaságosabb megoldását tartja szem előtt. A szöveges utasításokat a helyszíni magyarázat mellett rajzok is segíthették, amelyekből egy fenn is maradt.⁶⁶ Károlyi már az olcsvai kastély építkezéseit is maga irányította,⁶⁷ egy eddig még beazonosítatlan kastélyhoz készített alaprajza pedig éppen az erdői tervek közé keveredett.⁶⁸ Az írott utasításokra azért is szükség volt, mert ezekben az években Károlyi Sándornak az országgyűlés miatt Pozsonyban kellett tartózkodnia, így a szorosabb felügyeletet Ferenc fiára kellett bízni.

Az 1728-as építkezéseket leginkább Bartha Pál leveleiből tudjuk nyomon követni.⁶⁹ Az év elején még a vár teljes területét kitisztították, az egykori helyiségekből néhányat Bartha be is azonosított (pl. a konyhát). Amint említettük, ekkor a vár keleti oldalának építéséhez fogtak, a két kerek torony közötti szobákkal el is készültek, míg az DNy-i és az ÉNy-i, későbbi tömlőc és kápolna tornyot téle szalmával kellett befedni.⁷⁰ Előbbi építésekor a középkori falak egy részét

⁵⁷ 1726. nov. 12–14. SZALAY 1865, I, 237. Ennek újjáépíthetőségéről Barta Pál is beszámol: Függelék 2.2.1. Károlyi instr. 1728. jan. 13. MOL K. cs. Lt. P 1507 18. d. 342r.

⁵⁸ Károlyi Ferenc tudósítása Károlyi Sándornak, Olcsva, 1727. febr. 2. „Erdődön a vár tisztítása continuáltván minemű fel körön való írás találtott az házban /kit én kerek garádicsnak vélek/ accludalom. Majd az egész négyszögletű udvara az várnak kész. Egyéb újságra még nem találtak.” MOL K. cs. Lt. P 1507. I. 17. d. 232r

⁵⁹ Bartha Pál ír 1727. aug. 19-én írt levelében: Függelék 2.2.2.

⁶⁰ Lásd: Függelék 3. Erre vonatkozhat Barta Pál következő mondata: „Vizi és száraz malmok vámja in Ao 1728 menyire exurgallyon specificatioja armeeralom, nem különben az vár belü ház az miolta kezdett épülni menyi pénzt költöttem reá ki szedtem.” Károlyi Sándornak, Erdőd, 1729. jan. 9. MOL K. cs. Lt. P 398. 4800/1.

⁶¹ Ez a vár nyugati oldalán lehetett, ugyanis az 1739-es inventárium a keleti oldalon lévőt nevezi újnak 1727. aug. – „8. Mulattam ottan, és az várban reparálandó granariumot tisztítottam ki, és – 9. Azokat Bartha Pál és kőművesek eleibe adván, indultam meg s Béltrekre jutván...” nov.26. „Ottan is fogattam az granarium munkájához az kőművesekkel és ácsokkal.” Dec. 15. „Érkeztem Erdődre. Az holott usque ad diem 19nam állítottam fel az granarium szarufáit és hoztam rendben az építés continuációját.” SZALAY 1865, I, 248, 282, 283. Erre vonatkozhat Győry István salánki jószágkormányzónak küldött megrovó, dátum nélküli leirata is: „20. valamit most okoztál (ti. kárt) az erdői granarium boltozatjában az ácsoknak el nem küldése miatt ha azért még is otthon találok azonnal Bandit Soldost Miklóst mindhármukat meneszd Erdődre.” MOL K. cs. Lt. P 1507 18. d. 284r. Erről a munkáról tudósít Bartha Pál is 1727. aug. 19-én. Lásd: Függelék 2.2.2.

⁶² 1728. jan. 13. Lásd: Függelék 1.1.

⁶³ MOL K. cs. Lt. P 397. 97. csomó Számadások, 219r. Neki a fizetése is több volt a többi mesterénél. Uo. 256r.

⁶⁴ 1726-dik évi kiadásokban: „Sub 9na Augusti Csacsala Christian, Jankó Márton kőműveseknek adot fizetések suictiojukkal fulciallya Tiszt. Úr de conventiojukat naponta ki fizetessék rendeltet ezen declararallya” (ekkor a Szent Donát kápolnát építették). MOL K. cs. Lt. P 397. 97. csomó Számadások, 254r.

⁶⁵ *Vasárnapi Újság* 35 (1888), 297.

⁶⁶ Eredeti kontextusából kiszakítva, az 1721-es erdői rajz társaságában maradt fenn, ami a kapu környékének tisztítására vonatkozik. Kora nem állapítható meg pontosan. MOL K. cs. Lt. T 20. 228. (19, 2 x 22,9 cm).

⁶⁷ *Vasárnapi Újság* 40 (1893), 188. ENTZ 1987, II, 241–242.

⁶⁸ MOL T 20.260.03.

⁶⁹ Ezeket lásd: Függelék 2.2.3–13.

⁷⁰ Lásd még Károlyi Ferenc levelét 1728. okt. 28. Függelék 2.1.1.

visszabontották. Az építkezés az aratáskor akadozott, máskor Csacsala hiánya miatt nem haladtak kellő gyorsasággal, mivel a vele együtt dolgozó néhány környékbeli sváb kőműves a bonyolultabb feladatok láttán nem mert tovább építeni.

Az építkezésekre vonatkozó legrészletesebb utasítások 1729. január 17-ről maradtak fenn Károlyi Sándortól.⁷¹ Kiderül, hogy már valóban készen volt a *granarium*, a tömlóc, felette a kápolna (ÉK-i kerek torony), valamint a nagy kerek torony (DK-i) alsó szintjei. Ezek után az északi szárny udvar felőli árkádjairól, a konyhatoronyról (ÉNy-i kerek), valamint a tőle nyugatra lévő kis házról (szobáról), az itteni lépcsőről, az árkádok alatti kút építésről rendelkezik. Ugyanakkor a biztonság kedvéért, hogy a mesterek hiába ne töltsék az időt, még a kapu környékének, az itteni lépcsőnek az építéséről, majd a kapu kijavításáról, végül a fölötte lévő homlokzatok rakásáról is rendelkezik.⁷² A következő hónap elején viszont Surányból így ír fiának: „Itten pedig jó kőműves pallér akadván az erdődi delineaíót is actu csináltattam, úgy annak is az károlyi collégiumnak is faczadáját s külső vakolását s minthogy Csacsala részeges, jobbítani sem akarja magát, eztet is le fogom küldeni. Se felesége se gyermeki, talán ottan megragad s házasodik. Egy pápistával több lesz az földön, úgy korcsmán ivóval. Egy finom oltárcsináló asztalosra is akadtam legényestül, azt is le fogom küldeni együtt az faczadókkal. Ezek Erdődre applicáltathatnak. Csacsala Károlyban continuálja operatióit, reménlem, jövő héten lovaimmal együtt leindíthatom őket.”⁷³ Következő levelében megerősíti, hogy egy asztalost is küld, aki az esztergáláshoz is kiválóan ért, mindamellett „Kemencze formákat is fog kis kompendiumban csinálni deszkából”, melyeket a salánki német fazekasnak kell küldeni, hogy „csináljon Erdődre szegeletbe való almárium forma kemenczét.” A kőművest már csak Szent Gergely nap (márc. 12.) után fogja küldeni, de addig is részletes utasításokat ad az építésre vonatkozóan.⁷⁴ A levélben említett tervrajzok közül fenn is maradt néhány a családi levéltárban. Különlegességük, hogy az alaprajzon (2. kép) Károlyi saját maga írhatta fel a magyarázatot, míg a két főhomlokzati rajzon más készítette el magyarul a rajzon található számok magyarázatát (3–4. kép). A Surányban készített alaprajzon már szerepel a következő évtizedben megépülő új torony, s nagyon érdekes az északi homlokzat elé, a várakomba szánt kéthajós, emeletes granarium terve is. A vár déli homlokzatához két rajz is készült, az egyik csak annyiban különbözik a másiktól, hogy a másodikon a két tornyot egy-egy emelettel megmagasították. Érdekes megoldás, hogy a kiegészítésnek szánt részletrajzot kivágták, és utólag ragasztották rá a korábbi verzió másolatára. Különös megoldás lett volna a tornyok kősisakja, valamint a volutás oromzati formák (4. kép). Ismert még két vázlatos alaprajz is (4–5. kép), amelyek közül a másodikon egy volutás oromzat vázlatrajzán 1729-es évszám is szerepel. Elképzelhető, hogy az Erdődön ekkor még biztosan nem járt, Surányban dolgozó mester egy ilyen vázlatos alaprajz nyomán készítette el saját terveit (5. kép).

Az új építőmester, akinek nevét egyelőre nem ismerjük, nem igen jöhetett le, mert Károlyi Sándor a következő év nyarán továbbra is Csacsala iránt érdeklődik, mivel a munkálatokat a helyszínen irányító Ferenc nem ír róla semmit.⁷⁵ Tervei mégis hatással voltak az épületre, noha sokkal egyszerűbb homlokzati kialakítással valósult meg, de a tornyok legfelső szintjének ablakformája még az 1783-as felmérési rajzon is szerepel, tehát ez biztosan megvalósult (4. és 7. kép). Az oltárcsináló, az asztalos,

⁷¹ Lásd: Függelék 1.2.

⁷² Szövege: MOL K. cs. Lt. P 1507 18. d. 393r.–397v. Függelék 1.2.

⁷³ Nagysurány, 1729. febr. 2. MOL K. cs. Lt. P 1507. 16.d. 411r.

⁷⁴ „s jöllehet eljöttömkor mind magadnak mind Barthanak mind Csacsalának meg mutogattam szándékomat, mindazonáltal itten tött mulatásommal nem kívánván üdömet hijába tengetnem, ime elküldöm előre delibérált intentiómat mind mostanra mind successive ugy mint sub litera A: a pinczében belül levő és leendő granariumoknak constitutióit és boltozását. Másodikát sub litera B: az granariumok felé való contignationak ambitusoknak, granarium kapujának specificitióit C: harmadikat az kapuja felül való külső vakolását czirádáját és faczadáját. Az kihez kelleit alkalmaztatni jövendőben az házaknak szarufáját fedelét és sendelyezését. Az tornyoknak fedelet és sendelyezést. Az tornyoknak fedelei pedig mind egészen köbül fognak bolt formára rakattatni, arra s a granariumok boltozataira való téglát szükség leginkább annak idejében vettetni, mivel az tisztításbul kitakarodott téglával kövel az egyéb épületet kivált az ideit alkalmasint be fogják érni. Nem kétem eddig az leendő konyha toronyig való omlásokat s pinczétet kitisztították, azért az szöllő munka bekövetkeztésig az kazamat felett való cortina omlását és földjét tisztítsák egész alá az kazamatáig circiter övig való földet hagyván rajtok. Az onnat kitakarodó földdel az granarium felett való házak pavimentomit feltöltetni és meghordatni. [...] Postahí uram companiájában lévő kőművest /: kirül irtam vala:/ ha kézre veheted communicáld vele ezen delincitiókat, ha capiálja-e? vagy sem, ha pedig ottan az Óo épületnek helyben mértékét venni s ahoz képest magátul új delinaiót tudna tenni disponáld reája és küldened fel hadd látnám keze szennyét s tehetnék ítéletet tudományarul.” Surány, 1729. febr. 6. MOL K. cs. Lt. P 1507. 16.d. 413r–416r. Az A jelű rajz: 3. kép, a C jelű rajz: 4. kép.

⁷⁵ Pozsony, 1730. júl. 12. MOL K. cs. Lt. P 1507. 16.d. 578r.

valamint a salánki német fazekas megérkeztek, róluk Bartha Pál is gyakran megemlékezik 1729-ben írt leveleiben.⁷⁶ A német fazekassal nem volt mindig jó a viszonya, aki gyakran panaszkodott rá.⁷⁷

Az 1729-es év építési eseményeiről újra csak Bartha leveleiből tájékozódhatunk. Az év elején a maradék pincéket tisztították, majd fölépítették a kápolna és a konyha torony közötti részt, vagyis a vár északi oldalát, ennek az udvari homlokzata előtt magasodó árkádsorát, és a második emeleti három szobát. A kerek tornyok fedését kezdték meg, miközben a már kész szobákban a kemencéket készítették, de folytak az asztalosmunkálatok is.⁷⁸

Az 1730-as év építkezéseiről nagyon keveset tudunk, talán nem is nagyon haladtak, Károlyi Sándor Naplóiban a következő évre is kevés építkezést szánt: (1731.) „– jan. Die eadem 12ma indultam az fiammal Erdődre, holott – 13. Fiamnak az következő kevés építések módgyát megmutogtván.”⁷⁹ Ebben az évben Bartha Pál helyett Krasznay Miklós lesz az udvarbíró Erdődön, s ettől kezdve a helyszínen ő felügyeli a munkálatokat. A váltás nem tudni pontosan mikor történt, mert májusban még Bartha számol be az építési helyzetről⁸⁰, a következő hónapokban viszont már Krasznay Miklós jelent. Ekkor még a konyhatornyon dolgoztak.⁸¹ Ebben az időszakban Károlyi úgy értékelte, hogy rossz anyagi helyzetük miatt fia abba is hagyhatta volna az építkezést, ráadásul ekkor halt meg Csacsala is.⁸²

A következő évben a munkálatok már nem csak a váron, hanem a környező majorsági épületeken is tovább folytak. Az építkezés felügyelete 1732-ben is Ferencre hárult, apja Pozsonyból sürgeti, hogy tájékoztassa már az újabb fejleményekről: „Az erdői épületen mint boldogulhatsz semmit sem hallok róla. A kapu be vagy-e már boltozva és az palota falai rakattatnak-e? s fedél alá lehet-e vettetned vagy sem? Az idén, mert az nélkül káros leszen. A tavalyi épület kivakoltatott-e vagy sem?”⁸³ Krasznay leveleiben nem sokat közöl az építkezésekről, de abból is úgy tűnik, hogy a szőlő és földmunkák miatt nehéz volt embereket találni.⁸⁴ Az emberek hiánya mellett gyakran az időjárás okozott gondot, mivel a hidegben nem lehetett vakolni, a sok eső miatt nem száradt kellően a téglá stb. Még 1733-ban is dolgoznak a kaputorony boltoztatán, valamint a vár keleti oldalában álló granáriumon,⁸⁵ és a konyhatorony felső szintjein.⁸⁶

1734-től Károlyi Sándor felügyeli a munkákat, mivel fia a frissen megalakított lovasezreddel a rajnai hadjáratban harcolt a franciák ellen, a következő évben pedig a Pero lázadás leverésében segédkezett.⁸⁷ Károlyi ebben az időszakban a fiának írt leveleiben,⁸⁸ és naplójában is tett néhány, az építkezésre vonatkozó feljegyzést.⁸⁹ Krasznaytól tudjuk, hogy ekkoriban a kápolna torony felső szintjét építették.⁹⁰ Károlyi Sándor 1734. novemberében pedig már a várat körítő palánk építéséhez kéri a szomszédos Géres falu jobbágyainak segítségét: „Adjon Isten minden jót Kegyelmeteknek jó szomszédaim! Jól lehet, Istennek áldassék szent neve, csendességét hazánknak mind ez óráig szerencsésen megtartotta s tovább is, egész reménségem vagyok, hogy megtartja, annyival is inkább hogy az Persa mostani keményen hadakozik az Törökre és kéntellenítettik minden hadait arra fordítani, mindazonáltal nagyobb bátorságnak okáért ezen erdői házamat palizátával kívánván körül vennem, szomszédáságosan kérem falustul egyszeri vagy kétszeri hozással az laphági erdőmrül megsegíteni ne terheltelessék, kit Isten ne adjon lehet, hogy az szomszédáságban Kegyelmeteknek is hasznára leszen azon felől jó akaratját szomszédáságosan meghálálni igyekezem, maradván kegyelmeteknek minden jót kívánó szomszédja.”⁹¹ A géresik a kérést inkább parancsnak vették, s a

⁷⁶ pl. ápr. 16, máj. 5, jún. 28. Függelék 2.2.19, 20, 22.

⁷⁷ Károlyi Ferenc levele apjának 1729. aug. 28. Függelék 2.1.5.

⁷⁸ Bartha levelei: Függelék 2.2.14-27.

⁷⁹ SZALAY 1865, I, 388–389.

⁸⁰ Lásd: Függelék 2.2.28.

⁸¹ Lásd: Függelék 2.4.1-2.

⁸² „Szegény Csacsalának Isten irgalmazzon.” Megyer, 1731. aug. 2. MOL K. cs. Lt. P 1507. 16.d. 681r.

⁸³ Pozsony, 1732. aug. 28. MOL K. cs. Lt. P 1507. 16.d. 730r.

⁸⁴ Lásd: Függelék 2.4.3-4.

⁸⁵ Horváth György levelei, lásd: Függelék 2.3.1-2.

⁸⁶ Krasznay levelei: Függelék 2.4.5-7.

⁸⁷ ÉBIE 1896, 2.

⁸⁸ „Istennek hála fris egészségünkért mindnyájunknak, az én lábaimon kívül, de Istennek hála már azok is megtértenek annyira, hogy az toronyba felmehetek s onnat is az ambitusokrul disponálhatok” „Én itt az ablakokrul, ambitusokrul disponálok még eddig is.” Erdőd, 1734. szept. 18 és okt. (dátum nincs), MOL K. cs. Lt. P 1507. 16.d. 907r, 914r.

⁸⁹ SZALAY 1865, II, 134, 138, 140. (1734. február, valahol a felső szint készül).

⁹⁰ Függelék 2.4.8-9.

⁹¹ Erdőd, 1734. nov. 30. MOL K. cs. Lt. P 1507. 16.d. 935r.

következő hónapban készséget mutattak a fahordásra, bár a férfiak nagy része nem volt otthon.⁹² Az 1739-es inventárium már megemlékezik a kettős palánkról, amely valójában 1736-tól kezdve épült, a következő decemberre kész is lett.⁹³ 1735-ben próbálták működőképessé tenni a már korábban a kaputorony fa huszártornyába helyezett órát is.⁹⁴

A következő nagy lépés a DNY-i kerek torony felrakása volt, melynek már lehetőleg minden részletében a felépült DK-i tornyot kellett követnie. A munkák részleteiről 1736 febr. 11-én rendelkezik Károlyi Sándor Erdődön.⁹⁵ Májusban már építeni kezdik, fedésére két év múlva kerül sor,⁹⁶ bár Károlyi Sándor életében már nem is fejeződött be teljesen (legalábbis a belső munkálatok nem.)⁹⁷ 1738 szeptemberében a várat kívül-belül vakolják,⁹⁸ de még a következő évben is hasonló volt a helyzet: „Idebenn a várban hála Istennek már notabilis munka nincsen az egy vakoláson kívül, ki szép időben kívül, esőben belől kell continuálni.”⁹⁹ Az új torony 1739-ben még nem volt kész,¹⁰⁰ és Károlyi Sándor talán e miatt érdeklődött még 1743-ban is a RácZ Demeternél dolgozó kőműves mester iránt,¹⁰¹ aki nehezen akart megérkezni a kívánt helyszínre.¹⁰²

Ezekből az évekből (1736–1738) a mesteremberekről és a végzett munkájukról jó képet alkothatunk a fennmaradt számadások segítségével.¹⁰³ Azt viszont nem tudjuk, hogy Csacsala vezetőmester helyét ki vette át. A kaplonyi és erdődi templomok boltozásánál egy Zachariás nevű mestert említenek,¹⁰⁴ aki viszont nem dolgozott a váron. Úgy látszik a kisebb tereket a környékbeli sváb mesterek is be tudták boltozni. Ezekben az években épült egy új malom a vár mellett, valamint tisztítani kezdték a tavakat is.¹⁰⁵

A vár barokk formája

A Károlyi Sándor által építtetett vár formájáról viszonylag hű képet alkothatunk a ránk maradt inventáriumok, 18. századi felmérési rajzok (6–7. kép) valamint a 19. századi grafikai- és fényképes

⁹² MOL K. cs. Lt. P 1507. 16.d. 936r.

⁹³ Krasznay levelei: Függelék 2.4.20, 26, 39–43. A palánk építését Redel Kristóf nagykárolyi prefektus is figyelemmel kísérte, Károlyi Sándornak is írt róla az 1737 szept. 4-e és dec. 15-e között kelt leveleiben (MOL K. cs. Lt. P 398, 61887–61890). Kb. 3000 palánkfát használtak fel a kettős kerítés kiépítéséhez. Az építés irányításával Képiró Lászlót bízta meg, hogy a helyi gazdatiszteket ne akadályozzák az egyéb munkában (Redel levele okt. 2-án. Uo. 61888).

⁹⁴ Az óra felrakására (1732. nov. 27.): SZALAY 1865, II, 67. Az óra működtetésére, számlapjainak festésére Krasznay leveleiből: Függelék 2.4.11–15, 17.

⁹⁵ MOL K. cs. Lt. P 1507 18. d. 567r. (Függelék 1.4.) 1736. ápr. 16-án pedig meghagyja Károlyi Ferencnek, hogy a kőműveseket Károlyból küldje Erdődre a torony rakására. MOL K. cs. Lt. P 1507 18. d. 548v. Krasznay Miklós erdődi tisztartónak is ekkor kelhettek a pontos dátum nélküli, 1736-os instrukciók: „19no Építés ezen kívül nem lesz kegyelmeden, hanem a magazinumban való torony felrakattatván mindenekben a felállított toronynak módja szerint és mértékére, hogy a tetejébe teendő már készen való tornácz fája reája illjék, már minden circumstantiáját is mind Kegyelmednek mind az kőműveseknek megmutattam, a pinczéktől fundamentumával együtt, abban csak szorgalmatosság kívántatik s e nyáron külső egész vakolásával együtt mind perfectióban állítatik négy kőműves által. [...] hogy e héten a téglavetők mindenfelől kerestessenek össze, jövő héten fogjanak a téglavetéshez midőn kőfalba mind boltozatra való téglá legalább kétszáz ezerig (200000) való legyen, a midőn pedig a béltéki gazdák a templom tégláját maguk megvetik, annak kiegészítésére küldessék alkalmas téglavető mester.” MOL K. cs. Lt. P 1507 18. d. 556v.

⁹⁶ Az építkezés egyes fázisait Krasznay leveleiből követhetjük: Függelék 2.4.29–34, 36–38, 40–41, 45. A torony építéséről néha Redel is beszámol. MOL K. cs. Lt. P 398 61871, 61874, 61882, 61899.

⁹⁷ MOL K. cs. Lt. P 397 Acta oec. 99. csomó, Számadások (1739–1829.) 1744-es Inv. 218v.

⁹⁸ 1738. szept. 28. erdődi tiszteteknek: „... Kőműves Mihály az itt való kőművesekkel s madarászi korcsmárossal a vár munkáját kimutatott parancsolatom szerint a kapun és a külső belső vakolása is egészen continuálja.” MOL K. cs. Lt. P 1507 18. d. 586v.

⁹⁹ Csizsár István, erdődi tisztartónak. MOL K. cs. Lt. P 1507 18. d. 592v.

¹⁰⁰ MOL K. cs. Lt. P 397 Acta oec. 99. csomó, Számadások (1739–1829.) 1739-es Inv. 41v. Lásd: Függelék 4.1.

¹⁰¹ „Parancsolattját vettem mély alázatossággal, melyben az kőműves mesterem iránt méltóztatik tudakozódní, még nállam vagyon munkája igen kevés vagyon hátra, [...] tessék Excellenciád parancsolni véle, most ügyis heverőben vagyon.” Vezend, 1743. jún. 24. MOL K. cs. Lt. P 398 Missiles 136. csomó. 61112.

¹⁰² „Ex-ád kegyelmes Parancsolattját mind az kőműves Mester, s mind az állásul való fenő szálak iránt nagy alázatossággal vettem, az kőművessem hogy Bányára directált az pénz verő háznál valamely szolgálatott keresni magának, mivel nállam már rövid idő alatt végezné munkáját, csak vagy egy szekér fris meszet kaphatnék nékie, s azonnal szabadulnának az álláshoz szükséges fenő szálak is, mivel egy sincsen heverőben.” Károly, 1743. júl. 7. MOL K. cs. Lt. P 398 Missiles 136. csomó 61113.

¹⁰³ Átlagban négy kőműves dolgozott a várban, a mezei munkák idején csak kettő, három év alatt összesen 657 rajnai forintot és 89 denárt fizettek nekik. A téglát ezekben az években Umprehent Mátyás nevű mester vetette, akinek összesen 391 rajnai forintot és 85 denárt fizettek. MOL K. cs. Lt. P 397. 98. csomó, Számadások, (1733–1738.) 333–489.

¹⁰⁴ MOL K. cs. Lt. P 397 Acta Oec. 98. csomó Számadások 1733–1738. 39. és P 397 Acta Oeconomica 89. csomó (1736–1738) 121.

¹⁰⁵ Krasznay leveleiből: Függelék 2.4.20, 26–29, 33, 40–41, 44.